

Почанська О. С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

CONCEPT AND CLASSIFICATION OF MODERN INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS IN THE PROVISION OF RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS SENTENCED TO DEPRIVATION OF LIBERTY

Уточнено зміст поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини. Проаналізовано основні сучасні наукові підходи до класифікації сучасних міжнародних стандартів поводження із засудженими. Виділено головні різновиди міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, охарактеризовано їхній зміст.

Ключові слова: права і свободи, міжнародно-правові стандарти прав людини, міжнародні стандарти поводження із засудженими, засуджений до позбавлення волі.

Уточнено содержание понятия международно-правовых стандартов в области прав человека. Рассмотрены современные научные подходы к классификации современных международных стандартов обращения с осуждёнными. Выделены основные разновидности международно-правовых стандартов в сфере обеспечения прав граждан, осуждённых к лишению свободы, дан анализ их содержания.

Ключевые слова: права и свободы, международно-правовые стандарты в области прав человека, международные стандарты обращения с осуждёнными, осуждённый к лишению свободы.

The content of the notion “international-legal human rights standards” is reveal. Analyses of contemporary scientific approaches to classification of international standards for the treatment of prisoners were conducted. The main types of international-legal standards which ensuring the rights of persons condemned to imprisonment are determined, and their content is described.

Key words: rights and freedoms, international-legal human rights standards, international standards of treatment of prisoners, condemned to imprisonment.

Постановка проблеми. Динамічність міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, а також розвиток процесів реформування пенітенціарної системи України та адаптації національного законодавства до загальноєвропейських і світових стандартів у контексті євроінтеграції України актуалізують необхідність перегляду змісту та особливостей основних видів міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав осіб, засуджених до кримінального покарання у вигляді позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародно-правові стандарти в галузі прав людини були предметом наукового аналізу таких вітчизняних і зарубіжних учених, як М. Антонович, Ю. Білас, Ю. Грошевий, О. Лукашева, О. Музичук, П. Рабінович, О. Руднева, О. Тіунов, Л. Уляшина, В. Філіппов, та інших науковців. Окремі аспекти закріплення міжнародних стандартів поводження із засудженими в національному законодавстві України розглядали Є. Бараш, І. Василюк, М. Гуцуляк, О. Іваньков, С. Клименко, О. Лисодед, В. Львовичкін, О. Романюк, Н. Рябих, А. Степанюк, В. Човган, І. Яковець, М. Яцишин.

Проте, незважаючи на численні праці в цій сфері, у сучасній юридичній літературі поки що відсутній єдиний підхід до вирішення питання про класифікацію міжнародних стандартів у галузі прав людини, зокрема й стосовно регулювання

правового становища осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі.

Метою статті є спроба класифікації сучасних міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, що передбачає уточнення поняття міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, визначення специфічних особливостей міжнародних стандартів щодо забезпечення прав засуджених, розгляд основних наукових підходів до визначення критеріїв класифікації міжнародно-правових стандартів у сфері забезпечення громадян, засуджених до позбавлення волі, аналіз змісту їхніх основних видів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юридичній науці під міжнародними стандартами поводження із засудженими розуміються прийняті на міжнародному рівні норми, принципи та рекомендації у сфері виконання покарань і діяльності органів й установ виконання покарань, у яких сконцентрований світовий досвід і гуманістичні тенденції системи розвитку кримінальних покарань [1, с. 23; 2, с. 64].

У межах єдиної системи міжнародного права вся сукупність юридичних, соціальних, економічних норм захисту прав людини, яка перебуває в умовах позбавлення волі, складає міжнародно-правовий інститут захисту прав людини, засудже-

ної до позбавлення волі, і є визначальною під час створення основних джерел національного законодавства в частині визначення основних засад поведіння з в'язнями, прав та обов'язків засуджених, управління пенітенціарними установами, ресоціалізації засуджених осіб, участі громадськості в цьому процесі та інше. Специфічними ознаками міжнародних стандартів у галузі прав людини щодо забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, є фіксованість, модельність, універсальність, змістова динамічність, загальна демократичність вимог [3, с. 22; 4, с. 69; 5, с. 13].

Як прийняті або схвалені відповідними міжнародними організаціями норми, принципи та рекомендації, міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених визначають:

- порядок та умови ізоляції осіб, які за рішенням національного суду або компетентного національного державного органу позбавлені волі;
- порядок та умови реалізації процесу відбування покарання особами, засудженими національним судом до позбавлення волі;
- гарантії та процедури захисту їхніх прав, свобод і законних інтересів на національному рівні або у спеціально для цієї мети створених міжнародних органах; вимоги щодо підбору, підготовки, навчання та діяльності персоналу органів та установ, призначених для примусової ізоляції засуджених і гарантії їхнього правового та соціального захисту;
- вимоги до інших фахівців, які не належать до персоналу цих органів та установ, але залучаються для забезпечення їх діяльності [6, с. 4].

Аналіз норм, що містяться в сучасних міжнародно-правових стандартах у галузі прав людини, вимагає їх впорядкування та класифікації відповідно до певних критеріїв. Проте треба зазначити, що поки що в сучасній юридичній літературі відсутній єдиний підхід до вирішення питання про класифікацію міжнародних стандартів у галузі прав людини, зокрема й стосовно регулювання правового становища осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі. Перш за все, це зумовлено величезною кількістю джерел, які відрізняються одне від одного за цілою низкою характеристик. Наприклад, у праці, присвяченій міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини, дослідниками міжнародної неурядової організації «Міжнародна рада з політики в галузі прав людини» до переліку існуючих нині міжнародних і регіональних документів, що містять стандарти в галузі прав людини, було віднесено близько 100 позицій [7], серед яких, зокрема, Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння й покарання (1975 р.), Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують

гідність, видів поведіння й покарання (1975 р.), Європейська конвенція з прав людини – Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (1950 р.), Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню й покаранню (1989 р.), Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими (1955 р.), Звід принципів захисту всіх осіб, затриманих чи ув'язнених у будь-якій формі (1988 р.), Європейські пенітенціарні правила (1973 р.), Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку (1979 р.), Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1985 р.) та інші.

С. Бахін, зважаючи на предметне розмежування прав і свобод людини, передбачених існуючими міжнародними документами в цій сфері, виділяє міжнародні норми, що регулюють громадянсько-політичні, соціально-економічні й духовно-культурні права людини й громадянина [8, с. 42]. М. Ентін пропонує поділяти міжнародно-правові норми на дві групи залежно від того, яким чином визнані права й свободи, які обслуговують інтереси людини. Щодо осіб, які утримуються у виправних установах, ця класифікація має такий вигляд:

1) норми міжнародного права, що дозволяють особі, засудженій до позбавлення волі, користуватися своїми правами (поділяються на такі, що обслуговують фізичну цілісність засуджених до позбавлення волі, й такі, що гарантують їхню соціальну самореалізацію);

2) норми міжнародного права, які надають засудженим можливість процесуального захисту (права, що випливають із загального права на судовий захист) [9, с. 136–138].

Водночас варто зауважити, що зазначені класифікації не відображають усі різновиди міжнародно-правових актів у цій сфері. Тож уявляється необхідним використання комплексно-системного підходу, що дав би змогу досягнути цю проблему повною мірою. Зокрема, П. Рабінович, одночасно беручи до уваги низку важливих чинників, так здійснює типологізацію міжнародно-правових актів у галузі прав людини:

– залежно від їхнього онтичного статусу: номінальні (термінологічні, текстуальні), до яких належать самі лише назви прав і свобод людини, що вжиті в міжнародних актах, та фактичні (змістові), до яких відносять зафіксовані в цих джерелах змістові й обсягові показники таких прав і свобод;

– за деонтичним статусом: обов'язкові, втілення яких є формально необхідним для держав і може забезпечуватися застосуванням міжнародних політико-юридичних санкцій, та рекомендаційні, що хоч і не мають формальної обов'язковості, проте також забезпечуються певними (міжнародно-політичними або морально-політичними) санкціями;

– за простором (територією) дії: світові (загальноцивілізаційні, глобальні) та регіональні (зокрема, континентальні);

– за колом адресатів: загальні (що стосуються всіх людей) та спеціалізовані (адресовані лише членам певних соціальних груп);

– за суб'єктом встановлення: стандарти ООН, Ради Європи, Європейського Союзу та інші. [3, с. 24–25].

Серед найбільш вдалих можна виділити класифікації, запропоновані П. Пономарьовим, Н. Рябих, В. Уткіним, за якими норми, що регулюють правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, виділяються відповідно до таких основних критеріїв, як:

- ступінь охоплення (характер);
- ступінь обов'язковості (правові наслідки);
- джерела походження (суб'єкти прийняття);
- широта (територіальний масштаб) дії [10, с. 26; 11, с. 175–176; 12, с. 6].

Так, усю сукупність міжнародно-правових норм із питань захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, можна поділити на дві великі групи відповідно до їхнього характеру (ступеня охоплення): на загальні та спеціальні. Міжнародно-правові акти загального характеру стосуються прав людини взагалі й не містять спеціальних норм, що регламентують поведження із засудженими (лише в окремих моментах окреслюючи специфіку їхнього правового становища). До міжнародно-правових актів загального характеру, перш за все, треба віднести Загальну декларацію прав людини, прийняті на її основі Міжнародний пакт про громадянські й політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права й інші документи, які породжують певні юридичні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина для держав, що їх ратифікували.

Спеціальні міжнародно-правові акти доповнюють і деталізують загальні стандарти та безпосередньо стосуються забезпечення прав і свобод засуджених осіб (до переліку основних міжнародних документів, що регулюють правовий статус осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, відносять понад 30 найменувань, зокрема Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями, Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поведження й покарання, Основні принципи поведження з в'язнями та інші) [1, с. 23]. А. Іваньков поділяє всі спеціальні міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав усіх категорій засуджених і поведження з ними на такі класифікаційні групи:

- спеціальні стандарти у сфері забезпечення захисту прав усіх засуджених до позбавлення волі та поведження з ними;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених неповнолітніх;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених жінок;
- спеціальні стандарти, що стосуються прав засуджених до довічного ув'язнення;

– спеціальні стандарти, що стосуються прав вразливих категорій засуджених до позбавлення волі;

– спеціальні стандарти, що стосуються прав та обов'язків персоналу органів та установ виконання покарань [6, с. 9].

Формування міжнародно-правових стандартів у галузі прав і свобод людини відбувається як на рівні світового співтовариства, так і на регіональному рівні в межах взаємодії держав. Тому за своїм територіальним масштабом (широтою дії) міжнародні стандарти у сфері захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, поділяються на універсальні (стандарти, які встановлені ООН і поширюються на все світове співтовариство) та регіональні (стандарти, встановлені Радою Європи або іншими регіональними об'єднаннями). Характерною відмінністю регіональних стандартів, зокрема європейських, від стандартів універсальних є наявність у перших механізму реалізації норм, які містяться у відповідних регіональних міжнародно-правових актах [13, с. 80]. До групи універсальних міжнародно-правових стандартів належать Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведження й покарання, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження й покарання та Факультативний протокол до Конвенції ООН проти катувань. До групи регіональних стандартів, належать такі міжнародно-правові документи, як Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню й покаранню, Європейські пенітенціарні правила, Європейські правила щодо громадянських санкцій і заходів, Мінімальні стандартні правила поведження з в'язнями, та інші.

М. Яцишин, поєднуючи критерії масштабу (поширення дії) та ступеня охоплення (характеру), виокремлює такі групи міжнародно-правових стандартів:

- 1) універсальні міжнародно-правові стандарти загального характеру;
- 2) регіональні міжнародні стандарти загального характеру;
- 3) універсальні міжнародні стандарти спеціального характеру;
- 4) регіональні міжнародні стандарти спеціального характеру [14, с. 33–34].

За ступенем зобов'язань (правовими наслідками), які виникають у зв'язку із впровадженням міжнародних стандартів у сфері захисту прав засуджених у національне законодавство, виділяють положення, які обов'язкові для виконання, й такі, що розглядаються як рекомендації, для реалізації яких мають бути створені відповідні юридичні,

соціально-економічні та інші передумови [1, с. 23]. Е. Рідель, характеризуючи міжнародні стандарти з прав людини, зауважує, що ці стандарти, як жодні інші, містять у собі норми одночасно як обов'язкового, так і рекомендаційного характеру [15, с. 59].

До перших належать норми-принципи та загальні положення, зафіксовані в міжнародних договорах, пактах, протоколах, конвенціях тощо, які є юридично обов'язковими для держав-учасників таких договорів, а також у деяких деклараціях ООН, положення яких знайшли своє закріплення в міжнародних договорах (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки й покарання та інші).

Норми другої групи, які мають рекомендаційний характер, закріплені в загальних правилах і рекомендаціях Генеральної Асамблеї ООН (Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями) та регіональних органів (Європейські пенітенціарні правила), різноманітних консультативних висновках Міжнародного суду ООН з прав людини, Суду ЄС та інших, які впроваджуються в законодавстві й практиці виконання покарання з урахуванням національних, економічних, політичних та інших умов. До того ж, на відміну від ратифікованих державами міжнародних договорів, такі рекомендації, декларації, резолюції, висновки тощо не спричиняють виникнення для держав певних міжнародно-правових обов'язків [16, с. 31].

Дж. Донеллі розширює перелік видів міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, відносячи, відповідно, до правових наслідків такі їхні основні групи:

- обов'язкові для виконання міжнародні договори;
- стандарти, які дозволяють державам робити винятки, наприклад під час підписання договорів із застереженнями;

– різного роду рекомендації, які не є обов'язковими;

– національні стандарти, які діють за відсутності підготовлених міжнародних стандартів [17, с. 624].

Крім того, відповідно до джерела походження всі розглянуті норми також розрізняють за суб'єктами їх прийняття, виокремлюючи міжнародні стандарти у сфері захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі, вироблені міжнародними урядовими та неурядовими організаціями [12, с. 6]. Наприклад, до перших відносять ООН та її робочі органи, Раду Європи, Наряду з безпеки та співробітництва в Європі; до других – Міжнародну асоціацію допомоги ув'язненим, Лігу Говарда з реформи пенітенціарної системи, Міжнародне товариство соціального захисту та інші. Водночас треба відзначити, що рішення міжнародних неурядових організацій мають, як правило, рекомендаційний характер.

Висновки. Отже, міжнародні стандарти забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі, визначають обов'язковий або рекомендований для держав нормативний мінімум правового статусу засудженого, зокрема його юридичний захист і відповідні правочинності та обов'язки державних органів і посадових осіб. Водночас до міжнародних стандартів належать не лише права й свободи засудженої особи, але й умови, у яких вони реалізуються та які пов'язані із законними обмеженнями та заборонами. Розгляд основних наукових підходів до класифікації міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини, а також безпосередній аналіз сучасних світових і регіональних міжнародних документів, що стосуються питань забезпечення прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, дає змогу виділити такі основні критерії класифікації міжнародно-правових стандартів у цій сфері, як ступінь охоплення (характер), ступінь обов'язковості (правові наслідки), джерела походження (суб'єкти прийняття), широта (територіальний масштаб) дії та суб'єкти прийняття.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Міжнародні стандарти, принципи і рекомендації в галузі виконання покарань та діяльності органів і установ виконання покарань: методичні рекомендації / уклад. О.В. Романюк, В.О. Човган. Біла Церква, 2016. 131 с.
2. Лисодед О. Закріплення міжнародних та європейських стандартів поведінки засудженими у кримінально-виконавчому законодавстві України (на прикладі Закону України від 8 квітня 2014 р. № 1186-VII). Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. 2015. Вип. 30. С. 64–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_30_8.
3. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. Вісник Нац. акад. правових наук України. 2016. № 1 (84). С. 19–29.
4. Раданович Н. Європейські стандарти прав людини: поняття, структура, джерела формування. Проблеми державотворення та захисту прав людини в Україні: мат-ли XIII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лютого 2007 р.). Львів: Юр. фак. Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. С. 69–71.
5. Гончаров В. Офіційне тлумачення юридичних норм як засіб встановлення і трансформації їх змісту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Львів, 2012. 18 с.
6. Іваньков А. Міжнародно-правові стандарти у сфері забезпечення захисту прав засуджених до позбавлення волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Х., 2016. 16 с.
7. Human Rights Standards: Learning from Experience. International Council for Human Rights Policy. Versoix, Switzerland, 2006. 78 p. URL: http://www.ichrp.org/files/reports/31/120b_report_en.pdf.
8. Бахин С. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях. Правоведение. 1991. № 2. С. 41–51.

9. Энтин М. Международные гарантии прав человека. М.: Междунар. отношения, 1992. 237 с.
10. Пономарёв П. Международно-правовые стандарты обращения с заключенными и национальные варианты их реализации: учеб. пособие. Рязань: РВШ МВД РФ, 1994. 59 с.
11. Рябих Н. Міжнародно-правові стандарти у галузі захисту прав осіб, засуджених до позбавлення волі. Форум права. 2016. № 2. С. 175–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2016_2_28.
12. Уткин В. Международные стандарты обращения с заключенными и проблемы их реализации: учебное пособие. Томск: Изд-во НТЛ, 1998. 88 с.
13. Ульяшина Л. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения. Вильнюс: ЕГУ, 2013. 402 с.
14. Яцишин М. Историко-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.
15. Riedel E. Standards and Sources. Firewall to the Exclusivity of the Sources Triad in International Law? *European Journal of International Law*. 1991. № 2 (1). P. 58–84.
16. Baade H. The Legal Effect of Codes of Conduct for MNEs. *Legal Problems of Codes of Conduct for Multinational Enterprises* / N. Horn (ed.). Deventer: Kluwer, 1980. P. 3–38.
17. Donnelly J. International human rights: a regime analysis, *International Organizations. Journal of Peace Research*. 1986. Vol. 40. P. 599–642. URL: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027296>.